

FRANTIŠEK NOVOSÁD A SAMUEL ABRAHÁM

PLAVBA PROTI PRÚDU

Úvahy o politike a kapitalizme pri čítaní Maxa Webera

Dielo nemeckého mysliteľa Maxa Webera sa až teraz, na konci deväťdesiatych rokov, stáva autentickou súčasťou nášho myšlienkového obzoru. Postupne sa do slovenčiny a češtiny prekladajú jeho základné texty a tak diskusia o Weberovi a jeho prínose k spoločenským vedám získava na konkrétnosti. Je samozrejme a táto samozrejmosť vyplýva z transformačných turbulencií, ktoré prežívame, že do centra pozornosti sa dostáva predovšetkým problém politiky a problém genézy kapitalizmu. Práve tieto problémy dominovali aj v rozhovore Františka Novosáda, autora monografie o Maxovi Weberovi *Osud a voľba* a šéfredaktora časopisu *Kritika a Kontext* Samuela Abraháma.

S. Abrahám: *Dnes s istou nostalgiou pozeráme na intelektuálnu produktivitu v období konca minulého a začiatku súčasného storočia.*

Fascinuje nás Viedeň fin de siècle so svojou konfiguráciou géniov v oblasti umenia, vedy a filozofie. Viedeň tohto obdobia však bola len jedným z intelektuálnych centier sveta, rovnako dôstojné miesto patrilo aj Parížu a Berlínu. Predovšetkým v Nemecku sa v tomto období formujú intelektuálne prúdy, ktoré hlavne v sociálnych vedách určujú spôsob nášho myslenia až do súčasnosti. V tomto myšlienkovom víre mimoriadne dôležité miesto patrí Maxovi Weberovi, ktorý je obvykle popri Karlovi Marxovi a E. Durkheimovi považovaný za zakladateľa modernej sociológie. Nemecko tých čias akoby bolo symbolom dynamiky modernej spoločnosti so všetkými jej pozitívami a rozporami. Práve v Nemecku akoby sa sumarizovalo politické a kultúrne dianie vtedajšej

Európy. Do akej miery bolo myslenie Maxa Webera ovplyvnené alebo determinované prostredím, v ktorom vyrastal a pôsobil?

F. Novosád: Dielo Maxa Webera je zrejme naozaj potrebné chápať ako súčasť rozmachu Nemecka na konci minulého a začiatku tohto storočia. Nemecko je v tomto období najrýchlejšie sa rozvíjajúcim štátom, s mimoriadne dynamicky sa rozvíjajúcou ekonomikou. Najviac inovácii v tomto období vychádza z Nemecka, vytvárajú sa organizačné štruktúry priemyslu, niektoré z nich si udržali svoju produktivnosť dodnes. Analogický vývoj zaznamenávame aj vo vývoji vied a to tak vo vedách o prírode, ako aj vo vedách o spoločnosti. Reflexia o spoločnosti je do značnej miery podnecovaná aj vedomím problematikosti nemeckej cesty k modernosti a to problematikosti vyplývajúcej z nerovnováhy ekonomického a politického vývoja a napätí medzi tradičnými hodnotami a tým, čo by sme nazvali požiadavkami doby. Nie je to náhoda,

že práve na pôde nemeckej sociológie bola vypracovaná koncepcia spoločenského vývinu, ktorá rozlišovala pojmy *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, teda pospolitosti integrované na základe istých hodnôt a spoločenské formácie založené na neosobných pravidlách. Vývoj spoločenskovedného poznania bol nepochybne podnecovaný aj tradičnou kvalitou nemeckého vzdelania, decentralizáciou univerzít, váhou, ktorú vzdelanie malo v nemeckej spoločnosti. Nebudeme preháňať, keď povieme, že na prelome storočí nemecké myslenie hralo prím a temer všetko, čo vtedy niečo znamenalo vo svetovom myslení, bolo priamo alebo nepriamo spojené s nemeckými inšpiráciami. Toto dominantné postavenie si Nemecko dokázalo udržať aj po prvej svetovej vojne, vlastne až do začiatku tridsiatych rokov. Po nástupe Hitlera sa z Nemecka stáva intelektuálne druhoradá krajina.

S.A.: *Ako to, že napriek tomuto všestrannému rozmachu, o ktorom si hovoril, Nemecko na prelome storočí je považované za krajinu, ktorá má dobrých vedcov, vynálezcov a možno aj dobrých generálov, zároveň však úroveň politického života sa nedá porovnať s úrovňou povedzme Veľkej Británie. Možno práve v uvedomení si tohto nemeckého handicapu treba hľadať korene Weberovej kritiky nemeckých politických pomerov...*

F. N.: Áno, tak by sa v skratke dal charakterizovať aj Weberov názor na nemeckú politiku tohto obdobia. Weberovo uvažovanie o nemeckej politike vychádza z uvedomenia si napätia medzi priemyselným a intelektuálnym potenciálom Nemecka a neschopnosťou, resp. obmedzenou schopnosťou politickej elity tento potenciál využiť na presadenie sa Nemecka vo svete a na to, aby si našlo dôstojné miesto pod slnkom. Weber bol nemeckým nacionalistom, termín nacionalizmus tu musíme brať v neutrálnej podobe, a bol presvedčený o tom, že veľké národy, veľké národné štáty majú svoje poslanie a povinnosťou politických elít je toto poslanie naplniť. Podľa jeho názoru politický systém vtedajšieho Nemecka neumožňuje výchovu elít, ktoré by vedeli zabezpečiť Nemecku postavenie adekvátne jeho skutočnej sile.

S.A.: *Z nemeckého prostredia poznáme slávnú dichotómiu demokracie a autokracie. Demokraciu symbolizuje Nemecko z roku 1848, keď*

sa vo Frankfurte zišiel snem profesorov a intelektuálov, ktorý formuloval ideál jednotného demokratického Nemecka. Tento pokus však zlyhal na celej čiare. Nemecko zjednotil až Bismarck mečom a krvou. Bolo to však Pyrrhovo víťazstvo, pretože cenou za zjednotenie bola možno prvá svetová vojna. Ako vidíš túto dichotómiu intelektuálov, ktorí politicky zlyhali a charismatickej osobnosti, ktorá dosahuje svoje ciele, zároveň však kladie do základov štátu míny, ktoré vybuchnú až o niekoľko generácií neskoršie...

F. N.: Pre Webera jednota Nemecka nebola problémom, pre neho to bol temer samozrejmy predpoklad uvažovania. Tak isto len okrajovou témou bol pre neho rozpor medzi politizujúcimi profesormi a reálnymi politikmi. Jeho problémom bola kvalita politického systému. Weber bol liberál, a zároveň nacionalista. Táto politická kombinácia bola pozadím jeho otázok: Aký politický systém podporuje formovanie sa silných politických individualít. Podľa jeho názoru predpokladom úspechu štátu je schopná elita. Takáto schopná politická elita nepadá z neba, utvára sa v politických zápasoch a teda inštitucionálny systém musí byť nastavený tak, aby pravdepodobnosť, že bude produkovať kvalitných politikov bola čo najväčšia. Vzorom bol pre neho britský politický systém, kde na pôde parlamentu v ostrých konfliktoch dozrievajú politické osobnosti. Nemecká inštitucionálna konfigurácia podporovala skôr priemerné individuality, nahráva viac-menej politickým úradníkom a nie osobnostiam, ktoré sú schopné prísť s politickými projektmi a niesť zodpovednosť za ich realizáciu. Výsledkom bola kombinácia byrokratickej usilovnosti s ľubovôľou vládcov. Pre Webera politická špička Nemecka pred prvou svetovou vojnou bola príkladom nezodpovednosti, neschopnosti uvedomiť si reálne postavenie a reálne možnosti Nemecka.

S.A.: *Weber chce vytvoriť politické prostredie, ktoré by zvyšovalo pravdepodobnosť presadenia sa schopných politikov. Ako sociológ opisuje situáciu a zároveň analyzuje príčiny slabosti nemeckej politickej elity. Do akej miery môže byť metodika a metóda Weberových analýz aktuálna aj pre nás, tu a teraz? Vo svojej eseji Politika ako povolanie Weber rozoznáva dva druhy politikov, na jednej strane tých, ktorí žijú pre politiku a na druhej tých, ktorí*

žijú z politiky. Obidve skupiny považuje za legitímne. Do akej miery možno toto rozlíšenie uplatniť aj v našej situácii?

F. N.: Toto rozlíšenie je pre Webera jedným z kľúčových: na jednej strane sú tí, ktorí pokiaľ ide o materiálne zdroje ich existencie nie sú plne závislí na politike (to neznamená, že sú v politike nezištné) a na druhej strane zasa tí, ktorí si politiku zarábajú na živobytie (čo zasa neznamená, že sú v nej len preto, aby sa naballili). Toto rozlíšenie sa mi dlho zdalo byť anachronizmom, veď kto už v druhej polovici nášho storočia žije pre politiku, a nie z politiky. V deväťdesiatych rokoch sa však objavili v západných spoločnostiach hnutia, ktorých iniciátormi boli ľudia, ktorí žili pre politiku (a aj z politiky). Napríklad Berlusconi v Taliansku, analogické fenomény by sme našli v USA, v Nemecku, ba takýto typ ľudí sa objavuje aj v postkomunistických krajinách, kde sa tiež stretávame s javmi, ktoré naznačujú priame splynutie politickej a hospodárskej moci. Pre Webera ľudia žijúci pre politiku symbolizovali konzervatívny racionalizmus, schopnosť myslieť na záujmy celku, resp. na záujmy štátu, dnes sú však tí, ktorí majú možnosť žiť pre politiku skôr zdrojom iracionalizmu, i keď neraz, ako nechcený dôsledok, prispievajú k oživeniu príliš skostnatených politických systémov. Vcelku však priama účasť veľkých vlastníkov v politike nahráva klientelizmu, poklesnutým formám korporativizmu.

S.A.: Weber bol nepochybne jedným z prvých, ktorí cítili napätie medzi liberálnou demokraciou a masovou demokraciou. Liberalizmus počítal s racionálnymi jednotlivcami, masová demokracia preferovala v politike ľudí, ktorí boli schopní osloviť čo najväčší počet voličov. Ako sa v týchto podmienkach môže presadiť politik riadiaci sa etikou zodpovednosti? Mnohí intelektuáli, ktorí po roku 1989 vstupovali do politiky radi hovorili o hodnotách, najvyšších princípoch, nedokázali sa však presadiť...

F. N.: Hovoríme o Weberovi ako človeku, ktorý uvažuje o politickom živote ako jeho angažovaný účastník. Weber bol politikom s istou víziou. Vedel však, že podmienky na uplatnenie ním preferovanej podoby liberalizmu sú stále horšie a horšie. Žijeme v epoche nás, nivelizácie, byrokracie, opatrovateľských štátov, v ktorých sa jednotlivec ochotne zrieka starosti o seba. V tomto zmysle je Weber pesimista, a pri uvažovaní o možnostiach liberálnej demokracie v Rusku je veľmi skeptický, tak isto ako je skeptický aj pokiaľ ide o budúcnosť liberálneho ideálu v Nemecku alebo v USA. V tomto zmysle bolo jeho presadzovanie liberálnych ideálov plavbou proti prúdu. Na nikoho nepozeral Weber opovrhlivejšie ako na politikov, ktorí boli jednoducho údržbármi daného systému, teda nemali nijakú víziu, nijaký vlastný projekt. Weber však bol zároveň ostrým kritikom idealistov v politike, teda ľudí, ktorí kladú hodnotu svojich politických predstáv nad realitu a nezaujímajú sa o dôsledky svojho konania. Tu mal Weber na mysli predovšetkým idealizmus revolučného marxizmu. To boli v jeho očiach ľudia, pre ktorých ich zámer mal absolútnu hodnotu a ktorí sa vôbec nestarali o dôsledky realizácie svojich zámerov. Popri revolučných idealistoch sa zviezli aj pacifisti, ktorí tiež kladú hodnotu zámeru nad úvahu o dôsledkoch konania. Pre týchto ľudí politika akoby bola priestorom hľadania individuálnej spásy. Weber preferuje politikov, ktorí uvažujú aj o dôsledkoch svojich činov, pociťujú teda zodpovednosť nielen za svoje zámyery, úmysly, ale aj za dôsledky svojich činov.

S.A.: Weber doslova píše, že politik sa musí riadiť dôsledkami, nie princípmi... Z toho však nevyplýva, že politik by nemal mať princípy, že by sa nemal riadiť hodnotami. Mal by si však uvedomovať, že žije v reálnom svete, pracuje s reálnymi ľuďmi, súčasťou jeho situácie sú faktory, ktoré nemôže ani priamo ani nepriamo ovplyvniť, a predsa za ne nesie zodpovednosť. Politik má mať princípy a aj vyznávať určité hodnoty, ale zároveň musí vedieť, že tieto hodnoty nemajú metafyzický status. Weber mi v tomto veľmi pripomína Schumpetera: dôležité je mať hodnoty, ale nerobiť si o nich ilúzie...

F. N.: Existuje hlboká príbuznosť medzi myslením M. Webera a J. Schumpetera. Napríklad to, čo pre Webera bol charizmatik v politike, to pre Schumpetera bol podnikateľ, schopný vidieť nové možnosti kombinácie výrobných faktorov. Zhody nájdeme aj v určení miesta ekonomiky v celku spoločenského života, ako aj v celkovej naladenosti, ktorú by sme mohli charakterizovať ako triezvy pesimizmus.

S.A.: Jeden z odborníkov na Weberove dielo píše: Weber interpretoval nárast disciplíny v stranách a demagogických vodcov ako pozitívum moderného štátu a nie ako znak krízy demokracie a liberalizmu. Dá sa súhlasiť s týmto tvrdením?

F. N.: Weber si uvedomoval, že politika nie je záležitosťou solitérov. Ak sa politik chce uplatniť, musí dostať pod svoju kontrolu istú mašinériu, aparát a získať si prívržencov. Politická strana potom pozostáva z niekoľkých kruhov, sú tu vodcovia, ktorí preberajú politickú zodpovednosť za projekt, potom sú potrební disciplinovaní realizátori projektov a tento aparát má za úlohu získavať a udržiavať prívržencov, voličský potenciál. Politika je predsa o vplyve a v masovej demokracii rozhoduje schopnosť získať podporu voličov.

S.A.: Weber však píše aj o demagógoch ako o pozitívnom faktore... Demagóg teda má v masovej demokracii uplatnenie, možno bohužiaľ, predovšetkým tam, kde je politická kultúra na nižšom stupni rozvoja. Weber mal zrejme na mysli aj to, že ak chce politik dosiahnuť svoj cieľ, musí niekedy použiť

prostriedky, ktoré nemožno charakterizovať ináč ako demagógiu...

F. N.: Tieto Weberove názory musíme vidieť v dobovom kontexte, keď mnohé slová boli ešte nevinné a zlé povestí nadobudli až neskoršie. Okrem toho si musíme uvedomiť, že Weber bol nemecký profesor a používal slová v ich autentickom význame, slovo demagóg predsa označuje vodcu ľudu. Politik musí získať podporu, to je základná podmienka politickej existencie. Ten, kto nedokáže získať podporu, nemá v politike čo hľadať. Mimochodom, Weber sám nedokázal politickú podporu získať, zrejme namiesto agitovania prednášal, i keď sám neustále upozorňuje na rozdiel medzi politickým prejavom a vedeckou analýzou politického problému. Podstatné je však to, že politický systém má podľa jeho názoru ostro oddeľovať priestor, kde je demagógia možná a kde už prestáva pôsobiť. Na politickej schôdzi politik zväzda voliča, na pôde parlamentu sa však môže presadiť len ten, kto dokáže svoj projekt racionálne obhájiť v podmienkach tvrdej konkurencie. Je možné, že Weber je príliš optimistom, keď si myslí, že v parlamentných debatách demagógovia nemajú nádej a presadia sa len kvalitní politici. Tak to podľa Webera fungovalo v Anglicku, veľkí anglickí politici vo vzťahu k voličom boli demagógmi, vo vzťahu k svojim protivníkom v parlamente sa mohli presadiť len racionálnou argumentáciou.

S.A.: To je naozaj možno ilúzia, hoci veľmi poúčňá. V stabilných spoločnostiach ako Anglicko politici vlastne ani demagógiu nepotrebujú, stačí racionalita. V nestabilných spoločnostiach sa presadzujú demagógovia a zostávajú nimi aj v parlamente...

F. N.: Naozaj ide o to, ako inštitucionálne obmedziť sféry pôsobenia demagógie a motivovať formovanie kvalitnej politickej kultúry. Vyzerá to však ako bludný kruh. Stabilita produkuje stabilitu, nestabilita nestabilitu. V nestabilných spoločnostiach aj v parlamente pokračuje boj demagógov a poslanci sa stávajú súčasťou hlasovacej mašinérie. Pre Webera však existuje jediné východisko, relatívna rovnováha síl. Stabilný politický systém spočíva na schopnosti politických zoskupení vzájomne sa kontrolovať bez toho, aby sa vzájomne blokovali. Za politickou racionalitou je rovnováha síl...

S.A.: Teda, inými slovami, demagógovia áno, ale len v prostredí, ktoré im vymedzuje sféru pôsobenia a nedáva im voľnú ruku...

F. N.: To je presná formulácia, niet k tomu čo dodať...

S.A.: *Zakončíme úvahy o Weberovej koncepcii politiky istou aktualizáciou. Podľa neho politik by sa mal vyznačovať vášňou, zmyslom pre zodpovednosť a úsudok. Zdá sa mi, že aj tu preceňuje osobnostné faktory, predsa to, ako sa tieto kvality prejavujú, závisí od stavu spoločnosti. Ako podľa týchto kritérií posudzovať slovenských politikov, u mnohých nachádzame vášň, dokonca i zmysel pre zodpovednosť, úsudku je však menej ako by bolo žiadúce.*

F. N.: Weber chce inštitúcie, ktoré budú preferovať kvalitné politické osobnosti. Teda reč nie je o osobnostiach v inštitucionálnom vákuu, ale o štruktúre inštitúcií, tie rozhodujú o tom, aký typ ľudí sa v politike uplatní.

S.A.: *Teraz by som predsa len konkrétne odbočil k našej súčasnosti. Podľa Webera úlohou politickej vedy je slúžiť politike, nie však dennodennej politike osôb a tried, ktoré práve vládnu, ale slúžiť pretrvávajúcim mocensko-politickým záujmom národa. Už niekoľko rokov u nás funguje Ústav pre stratégiu vývoja slovenskej spoločnosti, vedy a techniky. Do akej miery by činnosť tohto ústavu obstála, keby sme ju merali Weberovými kritériami?*

F. N.: Až tak veľa o činnosti tohto ústavu neviem, to, čo sa dostalo na verejnosť vo forme rozhovorov s jeho predstaviteľmi, nenaladuje k optimizmu. Nebral by som to však len ako individuálny prípad, svedčí to o stave spoločenských vied u nás. Každá politická strana má svojich expertov, znalcov, vedcov. V každom takomto mocensko-vedeckom bloku vidím podobné tendencie, totiž vedci sa veľmi rýchlo menia na pritakávačov, na potvrdzovateľov predsudkov politikov. Tak je to všade a najzreteľnejšia je táto tendencia tam, kde je k dispozícii najviac prostriedkov. Vytvorila sa nepríjemná konfigurácia, keď experti potvrdzujú ilúzie svojich politikov a politici si vyberajú len takých expertov, ktorí sú ochotní pristúpiť na túto hru. Tejto konfigurácii vďačíme za niekoľko závažných lapsusov tak na strane vládnych strán, ako aj na strane opozície.

Súvisí to s nízkou politickou kultúrou, súvisí to však aj so slabosťou spoločenských vied. Najhoršie je to u tých strán, ktoré majú najviac peňazí. Paradoxne, čím lepšie svojich expertov platíte, tým nekvalitnejšie rady od nich dostávate. Aspoň na Slovensku je to tak.

S.A.: *Je známe, že najväčší vplyv na Webera mali Marx a Nietzsche. Rád by som zdôraznil i to, že Weber patrí do tej línie mysliteľov, ktorá začína N. Machiavellim. Jeden z kritikov upozorňuje na Weberov materializmus, keď napísal: Weber je materialista ako ktorýkoľvek iný marxista. Avšak na rozdiel od Marxa, pre Webera neplatí utopistické videnie budúcnosti, kde sa boj raz navždy skončí. Večný boj je našim osudom a naša sila je v tom, ako sa dokážeme vyrovnáť s touto skutočnosťou bez toho, aby sme sa utiekali k ilúziám.*

F. N.: Je to tak, až na to, že skôr by som hovoril o Weberovom realizme. Weber je realista v tom zmysle, že pripisuje mimoriadne veľkú váhu materiálnym a mocenským záujmom. Tu nadväzuje ani nie tak na Machiavelliho, ale na tradíciu profesorského cynizmu, ktorá je dosť charakteristická pre nemecké myslenie. Je to dosť paradoxné, pretože väčšina pánov profesorov nikdy do reálneho kontaktu s realitou politického života neprišla a v hre bola teda skôr ich predstavivosť ako skúsenosť a zmysel pre realitu. Weber je však trochu iný prípad, je to vari prvý významný nemecký mysliteľ, ktorý mal reálny (i keď veľmi sporadický) kontakt s politickým životom svojej krajiny. Podľa jeho názoru tieto reálne (materiálne) záujmy, pokiaľ sa chcú dlhodobo presadiť, musia byť kryté hodnotami. Pre Webera človek nie je bytosťou, ktorej ide len o to prežiť, ale bytosťou, ktorá chce prežiť dôstojne. Človek hľadá zmysel svojej existencie. Primárnym médiom hľadania zmyslu existencie je náboženstvo. Materiálne záujmy teda hrajú mimoriadne dôležitú úlohu, záujmy však musia byť legitimizované, teda zasadené do súvislostí zmyslu.

S.A.: *Rád by som zdôraznil, že Weber sa pridrižiava názoru, že dejiny sú dejinami bojov. Hovorí to isté ako Marx. Weber z toho však vyvodzuje iné dôsledky ako Marx...*

F. N.: Weber je konfliktualista, ak chceme pochopiť nejakú spoločnosť, musíme skúmať jej konflikty a spôso-

by, ako sa s týmito konfliktmi vyrovnáva. Konfliktualizmus môže mať rôzne ideologické alebo svetonázorové pozadie: konzervatívne, socialistické, dokonca liberálne. Najmä v nemeckej konzervatívnej tradícii sa veľmi často stretávame so zdôrazňovaním boja ako konštitutívneho prvku sociálnej skutočnosti. Skôr ide o to, na akej úrovni sa táto idea uskutočňuje a čo z nej vyvodíme. Nezabúdajme ani na to, že darwinizmus je ideológiou doby pred prvou svetovou vojnou. Nakoniec, civilizovať konflikty modernej spoločnosti sa učia aj západné krajiny až po druhej svetovej vojne.

S.A.: Ak boj je jednoducho danosťou, potom je dôležité, ako sa s tým vyrovnáme, a nie do akej ilúzie utečieme. Ilúziou môže byť aj cynizmus. Weber je predsa sociológom a opisuje skutočnosť. Nakoniec aj Marxova analýza sociálnych napätí v moderných spoločnostiach je dosiaľ rešpektovaná...

F. N.: Weber vidí spoločenské konflikty diferencovanejšie ako Marx. Weber tiež kladie dôraz na triedne a skupinové záujmy (i keď sociálne skupiny už nedefinuje vzťahom k výrobným prostriedkom, ale postavením na trhu), ale okrem toho sú tu ešte spory o moc, spory o status. Weber sa usiluje vidieť i triedne záujmy diferencovanejšie ako Marx a hovoriť o záujmoch buržoázie ako takej, alebo proletariátu ako takeého je čírou metafyzikou. Weber teda ponúka komplikovanejší obraz súčasnosti ako Marx.

S.A.: Na konci 19. storočia mal mimoriadne veľký vplyv Nietzsche. Podarilo sa mu vyjadriť základnú náladu doby. Pre neho všetky ideológie boli umelými, úpadkovými javmi.

F. N.: Nietzsche mal skutočne veľmi silný vplyv a aj Weberov obraz doby bol silne ovplyvnený práve týmto mysliteľom. Základným kanálom vplyvu však bolo zdôraznenie úlohy hľadania zmyslu. Nietzsche mimoriadne ostro kritizoval kresťanstvo, nakoniec jednu zo svojich kníh, ktorú si mimoriadne cenil, nazval *Antikrist*. Takého ostrého kritika kresťanstvo vo svojich dejinách zrejme nemalo. Avšak, a to je to najdôležitejšie, Nietzsche berie kresťanstvo vážne, berie vážne náboženskú dimenziu ľudského života. Práve v tomto bode sa k nemu pridáva Max Weber. Podľa neho práve vo sfére náboženstva sa utvárajú normy a hodnoty, ktoré ovplyvňujú život celých spoločností. Keď

chceme vedieť, prečo je spoločnosť taká aká je, mali by sme sa pýtať na to, aké kázne ľudia počúvali a nie na to, čo si mysleli filozofi alebo ako básnili elitní básnici. Správanie sa v každodennosti je ovplyvňované práve náboženstvom. Weber osobne je vo vzťahu k náboženstvu skôr neutrálny, dokonca sám seba charakterizoval ako človeka, ktorý nemá náboženský sluch, ale ako sociológ zdôrazňuje význam náboženskej dimenzie života.

S.A.: V dejinách sociálnej filozofie sa veľmi často stretávame s inštrumentalistickými interpretáciami náboženstva. Takto premýšľal o náboženstve Nicolo Machiavelli, tak o ňom premýšľal Thomas Hobbes. Nezaujímal ich duchovná stránka náboženstva, ale len jeho politická užitočnosť. Náboženstvo bolo pre nich inštrumentom moci...

F. N.: Pokiaľ ide o súčasnosť, Weber je k sile náboženstva dosť skeptický. Náboženstvo stratilo formatívnu silu, dôležitú úlohu zohralo na začiatku novoveku, vtedy bolo schopné formovať ľudový charakter. Dnes prevzali disciplinujúcu úlohu inštitúcie: štát, škola, armáda, továreň. Pokiaľ ide o možnosti inštrumentalizácie kresťanstva v súčasnosti, Weber je skôr skeptický. Autentická podoba náboženského citu v súčasnosti sa prejavuje v súkromí, kresťanstvo už nie je silou, ktorá by bola schopná mobilizovať masy.

S.A.: Weber veľa uvažoval o podmienkach genézy modernej spoločnosti, o genéze kapitalizmu. Mimoriadnu úlohu pripisoval protestantizmu...

F. N.: Téma o rozhodujúcom vplyve asketického protestantizmu na formovanie kapitalizmu je zrejme najznámejšou časťou Weberovho diela. Podľa neho práve pod vplyvom asketického protestantizmu sa práca orientovaná na zisk stáva morálnou hodnotou. Takto sa vlastne askéza stáva súčasťou každodenného života. O Weberovej téze sa veľa diskutovalo, dodnes živý je však Weberov základný problém. Fungovanie kapitalizmu si vyžaduje disciplinovaného človeka, chceme vedieť, ako sa vlastne takýto disciplinovaný človek sformoval. Weber má zrejme pravdu, že základným médiom zmeny motivačných štruktúr bolo náboženstvo. Disciplína sa nedá nanútiť zvonka, nemožno ku každému robotníkovi postaviť dozorcú. To je vlastne problém, ktorý poznáme aj my.

S.A.: *Pre katolicizmus bol kapitalizmus, resp. hromadenie peňazí, bankovníctvo hriechom. Pre kalvínsťvo - resp. jeho severoamerickú odnož puritanizmus - to bola eticky rešpektovaná činnosť. S týmto súvisí aj to, že asketický protestantizmus začína považovať bohatstvo za znak božej priazne. Preto ani nemáme právo bohatstvo premhať, našou povinnosťou je rozmnožovať ho. Toto je veľmi silný motív, ktorý určoval sociálnu psychológiu v krajinách nadobúdajúcich vedúce postavenie začiatkom novoveku, predovšetkým v anglosaskom svete...*

F. N.: Na prahu päťdesiatych rokov sa začína v sociológii uvažovať o faktoroch modernizácie. Vzorom je vývoj západnej Európy a hľadajú sa ekvivalenty modernizačných faktorov v iných častiach sveta. Najčastejšie sa hľadal ekvivalent asketického protestantizmu. Najdôležitejšie je však to, že ani pri interpretácii moderného západného sveta nevystačíme len s objektívnymi faktormi, teda s geografickými danosťami, s vývojom techniky, resp. s analýzou vývoja inštitúcií, že potrebujeme brať do úvahy i to, ako sa menilo sebaopínanie človeka i to, ako človek žil sám seba, ako chápal zmysel svojej existencie, ako sa menili štruktúry motivácie konania, aké nároky kládol sám na seba. Dnes už vidíme premeny človeka na začiatku novoveku zložitejšie, historici dnes kladú oveľa väčší dôraz na úlohu štátu, protestantizmus bol len jedným z disciplinujúcich faktorov...

S.A.: *Etika kapitalizmu, tak ako ju opisuje Weber je dnes skôr výnimkou ako pravidlom. Preto aj cynizmus pohľadu na vzťah zamestnávateľov a zamestnancov. Takto sme sa dostali do situácie, keď dominantou sa stáva hedonizmus, ktorý akoby znemožňoval adekvátne fungovanie kapitalistických štruktúr... Za akých podmienok je možné reinstalovať kapitalizmus?*

F. N.: Nepochybne je možné konštruovať inštitúcie, prebrať isté osvedčené vzory riešenia spoločenských problémov. Vždy sa však ukáže, že takéto prevzaté inštitúcie narážajú na istý typ mentality. Dokonca niekedy vidíme, ako mentalita rozkladá inštitúcie, pretvára ich na svoj obraz. Samozrejme, vidieť aj opačný proces: prispôsobovanie sa mentality inštitucionalizova-

ným pravidlám. Niekedy doslova voľným okom vidíme tento boj mentalít s inštitúciami, boj kto z koho.

S.A.: *Pozrime sa na dnešnú situáciu, keď vlastne existujeme v štádiu raného kapitalizmu. V priebehu niekoľkých málo rokov sa sprivatizovalo temer všetko, čo vlastnil štát. Aká je vlastne mentalita nových vlastníkov, ako sa formuje ich pocit zodpovednosti?*

F. N.: Tu sa asi nedá odpovedať všeobecne. Noví vlastníci sú veľmi diferencovanou skupinou. Sú tam aj skupiny, ktoré by sme mohli označiť za súčasných nositeľov vnútrosvetského asketizmu, ten sa dnes zrejme nazýva workholizmus. Pre súčasnosť je dosť charakteristické aj to, že sa to klasifikuje ako mierna forma deviácie a kdekoľvek by bol ochotný týchto ľudí liečiť. Sú tam aj skupiny, ktoré majú jednoducho mentalitu parazitov. Pokiaľ ide o osudy nového kapitalizmu, tak zrejme si treba priať, aby workholikov bolo medzi novými vlastními čo najviac. Naozaj ide o to, ako indukovať pocit zodpovednosti u nových vlastníkov.

S.A.: *Keby si dnešní slovenskí politici prečítali Weberovu esej Politika ako povolanie, čo by si z toho odniesli, aký úžitok by z toho mali?*

F. N.: Som racionalista a domnievam sa, že politik by mal mať isté nároky na seba samého. Nemal by splynúť so svojím okamžitým úspechom alebo neúspechom. Mal by mať výdrž, pocit zodpovednosti, rozhlád. Či by mu k tomu pomohlo čítanie Webera, alebo nie, je iná otázka. Nemá však zmysel preháňať to so skepticizmom, predsa možno identifikovať aj na slovenskej politickej scéne ľudí, ktorí to myslia s politikou ako politikou vážne...

S.A.: *Vždy ma iritovalo zneužívanie pojmu charisma. Ide pritom o základný pojem, ktorý do slovníka politickej sociológie uviedol Weber. Pre neho je to súčasť typológie legitímnych druhov panstva. U nás a nielen u nás sa toto slovo vytrhlo z kontextu a používa sa nediferencovane bez ohľadu na to, či hovoríme o Hitlerovi, Churchillovi, Al Caponem, Havlovi alebo Mečiarovi. Veľmi často slovo charisma slúži aj ako legitimizácia zla, niekedy dokonca aj ako legitimizácia vlastnej neschopnosti pochopiť, čo sa vlastne deje...*

F. N.: Je to presne tak. Pojem charizmy do politickej sociológie uviedol Max Weber. Dnes je to najopotrebovanejší a najčastejšie zneužívaný pojem. Pôvodne toto slovo malo označovať mimoriadne vodcovské kvality, schopnosť vzbudiť spontánnu ochotu podriaďovať sa. Charizma je niečo ako do extrému vystupňovaná prirodzená autorita. Niečo takéhoto zrejme musí byť prítomné u tých, ktorí chcú viesť, najmä tam, kde sa chcú presadiť v relatívne slabo štruktúrovanom prostredí. Niečo iné je vedúce postavenie v pevne hierarchizovanej organizácii, tam sa autorita získava s úradom. V politike však niet stabilných hierarchií, a preto charizma môže byť veľmi dôležitým faktorom. Weber si však dáva veľký pozor, aby v konkrétnych analýzach pojem charizma používal opatrne a dokonca tento termín používa len pri analýze minulosti. Pokiaľ ide o súčasnosť, tam je veľmi opatrný a jeho politické analýzy môžeme chápať skôr ako varovania pred falošnými prorokmi, falošnými vodcami. Myslím, že každý, kto dnes píše o politike, predovšetkým o slovenskej politike, mal by si slovo charizma zakázať. Dnes to slovo nie je nič iné ako *asylum ignorantie*, teda keď neviem niečo vysvetliť, tak poviem, že je za tým charizmatiký vodca.

S.A.: Komunisti považovali Webera za svojho nepriateľa, prečo vlastne?

F. N.: Táto otázka má veľa rozmerov. Skúsme najprv pripomenúť, že aj Weber považoval komunizmus za hrozbu, hoci (alebo možno práve preto) medzi revolučnými socialistami mal veľa priateľov. Temer sa dá povedať, že vyhľadával revolucionárov ako diskusných partnerov, i keď bol schopný i takých výrokov, že s revolučnými marxistami sa nediskutuje, tí sa strieľajú. To však bol, i keď určite nie celkom náhodný, profesorský úlet. Weber považoval revolučný socializmus za nešťastie doby, za extrémny prejav etiky presvedčenia, ktorá sa nestará o dôsledky a podmienky svojej realizácie. V rokoch pred prvou svetovou vojnou prebiehala veľmi učená diskusia o možnosti racionálneho hospodárstva v podmienkach socializmu. Webera mimoriadne rozčúľilo, keď von Mises začiatkom roku 1918 na margo revolúcie v Rusku poznamenal, že konečne budeme mať možnosť v praxi preveriť, kto má pravdu. Keď však zostaneme v čisto intelektuálnej rovine, medzi Weberom a marxizmom vždy existovala istá komplementarita, akési úctivé nepriateľstvo, spriaznenosť prejavujúca sa vo vzájomnej kritike.

Posledný cyklus prednášok na Viedenskej univerzite predniesol Weber pod názvom *Pozitívna kritika historického materializmu*. Ide o to, že štruktúra marxistického univerza je veľmi podobná weberovskému univerzu. Weber si do značnej miery kládol tie isté otázky ako marxizmus, resp. prevzal od marxizmu otázky, odpovedá však na ne inak. Diskusia o vzťahu Marxa a Webera ovládala weberológiu až do polovice sedemdesiatych rokov, na túto tému boli napísané desiatky kníh a stovky, ak nie tisícky štúdií. V sedemdesiatych rokoch sa situácia mení, marxizmus stráca svoju auru, svoju charizmu, konfrontácia marxizmu a weberovstva, ktorá mala veľmi často podobu pozitívnej kritiky weberovstva, sa mení na akceptáciu Webera. McIntyre sa vyjadril, že sklamaný marxista sa obyčajne stáva weberovcom. U nás je weberovcov málo, to znamená, že buď tu nebolo marxistov, alebo tu niet sklamaných.

